

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Eşikler ve Değerler Bağlamında Kırsalda Kadın Örgütlenmeleri:
Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu Örneği*Women Organisations in Rural Within the Context of Thresholds and Values: Case of Federation of Productive Women Associations in Bursa*
 Zeynep Erdoğan

Bursa Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bursa

ÖZ

Çoğunlukla ekonomik büyümeyle ilişkilendirilen kalkınma kavramı son yıllarda sosyal, insani ve kırsal kalkınma gibi pek çok farklı başlık altında ele alınmakta, kalkınmanın sürdürülebilirliği noktasında kadın emeği ve girişimi de büyük önem arz etmektedir. Kadınların sürece dâhil edilmesinin yanında özellikle kırsaldaki kadın emeğinin nasıl örgütleneceği ve oluşturulan güç birliğinde devamlılığının nasıl sağlanacağı Türkiye gibi pek çok gelişmekte olan ülke için sorun teşkil etmektedir. Bu aşamada özellikle köy kadın dernekleri, kırsalda kadının sürece dâhil edilmesinin somut bir göstergesi olması yönüyle öne çıkmaktadır. Çalışmanın amacı kalkınmanın önemli bir parçası olması beklenen kadınların bu beklentiyi karşılama aşamasında önlerine çıkan engelleri belirlemek ve bu engellerin aşılması halinde meydana gelen değişimi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, kırsalda yer alan kadın örgütlenmelerine odaklanılmış ve kadınların var olma mücadelelerinde köy kadın derneklerinin etkisi tartışılmıştır. Araştırma kapsamında Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu incelenerek, federasyona üye 21 köy kadın derneği ile yüz yüze ve derinlemesine görüşme yapılmıştır. Özellikle derneklerin kuruluş aşamasında yaşadıkları zorluklar ve toplumsal eşikler ile kuruluş aşamasından sonra sürekliliğin sağlanmasıyla elde edilen başarıların kadınlardaki kazanımları üzerinde durulmuştur. Araştırmada, dernekleşme sürecinin meydana getirdiği kısıtlar ile beraberinde getirdiği avantajlara değinilmiş, ayrıca dernek faaliyetlerinin köy kadınlarında ortaya çıkardığı özgüven, girişimcilik ve farkındalık gibi kazanımlara da dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda çalışma, kadın örgütlenmesinin gerek kırsal kalkınma gerek toplumsal kalkınma üzerindeki etkisini de ortaya koyması yönüyle tüm kadınlar için örnek oluşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: Bursa; kırsalda kadın örgütlenmesi; köy kadın dernekleri.

ABSTRACT

The concept of development, which is mostly associated with economic growth, has been dealt with under many different headings such as social, human and rural development in the recent years. Women's labor and initiative is of great importance for the sustainability of development. The inclusion of women in the development process, especially in terms of how to organize labor of rural women, and ensure the continuity of the created forces, poses a problem for many developing countries including Turkey. At this stage, village women's associations stand out as a concrete indicators of the inclusion of women in rural areas. The aim of the study is to identify the obstacles faced by women, who are expected to be an important part of development, in the process of meeting this expectation, and to reveal the change that occurs when these obstacles are overcome. For this purpose, the study focused on rural women's organizations and discussed the impact of village women's associations on women's struggle for existence. Within the scope of the research, the Federation of Productive Women Associations in Bursa was examined via face-to-face and in-depth interviews with 21 Village Women Associations that are members of the federation. Especially the difficulties and social thresholds encountered during the establishment phase of associations, and the effects of the success achieved by ensuring continuity after the establishment phase on women were emphasized. The research draws attention to the gains such as self-confidence, entrepreneurship and awareness brought about by the activities of associations in village women. In this context, the study also aims to set an example for all women in terms of revealing the impact of women's organization on both rural and social development.

Keywords: Bursa; women organizations in rural; village women associations.

Bu makalenin ilk versiyonu, II. Toplumsal Cinsiyet/Kent/Mekan Sempozyumu'nda (11–12 Mayıs 2019, Ankara) bildiri olarak sunulmuştur.

Geliş tarihi: 21.08.2019 Kabul tarihi: 06.10.2020

Online yayımlanma tarihi: 12.02.2021

İletişim: Zeynep Erdoğan

e-posta: zeynep.erdogan@btu.edu.tr

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında çoğunlukla ekonomik büyümeyle ilişkilendirilen kalkınma kavramı, 1980'lerden sonra sosyal, toplumsal ve kırsal kalkınma gibi pek çok farklı başlık altında ele alınmakta ve Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası oluşumlar aracılığıyla önemine sıkça değinilen konular arasında yer almaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından pek çok kavram bir arada değerlendirilmekte ve bütüncül bir çerçevenin oluşturulması amaçlanmaktadır.

Bu aşamada kadın emeği ve girişimi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi noktasında öne çıkan değerlerden biri olarak görülmektedir. Bazı ülkelerde kırsal nüfusun yaklaşık olarak yarısını bazılarında ise yarısından fazlasını oluşturan kadınların ikinci planda kaldığı bir kalkınma modelinin sürdürülebilir olmayacağı gerçeği göz önüne alındığında, kırsal kalkınmada özellikle köy kadınlarının potansiyellerini ortaya koyabildikleri girişim ve projeler, sürdürülebilir kırsal kalkınmanın hayata geçmesi ve hedeflenen gelişmenin sağlanması noktasında büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda gerek sürdürülebilir kalkınmanın önemi konusunda yaptıkları girişimler ve projeler, gerekse kırsal hayatın içinde yer alıp projelerin bizzat uygulayıcıları olmaları yönüyle iki farklı özelliği bir arada bulundurulmuş süreçte yön veren köy kadın dernekleri kırsal kalkınmanın yeni oyun kurucuları olarak da tanımlanabilmektedir. Kırsalda kadın örgütlenmelerinin öncü örnekleri arasında yer alan köy dernekleri, kırsalın potansiyellerinin yeniden yorumlanması ve kadının sürece dâhil olmasının somut göstergesi olmaları açısından önem kazanmaktadır. Ancak örgütlenme sürecinde karşılaşılan maddi ve manevi kısıtlar ile çevresel ve toplumsal sınırlar süreci zorlaştırmakta, olumlu etkiyi yavaşlatarak kurumsallaşma konusunda direnç oluşmasına sebep olmaktadır. Aşılan engellerin kadınlarda meydana getirdiği temel bireysel kazanımlar ise kadın örgütlenmelerinin önemine ve gerekliliğine ışık tutmakta ve kalkınma hedefleri içinde kadın örgütlenmelerinin yerinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı kalkınmanın önemli bir parçası olması beklenen kadınların bu beklentiyi karşılamalarında önlerine çıkan engelleri belirlemek ve bu engellerin aşılması hâlinde meydana gelen değişimi ortaya koymaktır. Çalışmada, kent yaşamına kıyasla kırsal alanda -süregelen toplumsal kabullere rağmen oluşturulan kadın örgütlenmelerinin değeri ve önemi vurgulanarak kadınların "var olma mücadelelerine" yer verilmiş, bu doğrultuda da kırsalda yer alan kadın örgütlenmelerine odaklanılmıştır. Çalışmada 2'si mahalle derneği, 19'ü köy derneği olmak üzere toplam 21 kadın derneğinden oluşan Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu incelenmiş ve derneklerin tamamıyla yüz yüze ve derinlemesine mülakat yapılmıştır. Kuruluş aşamasında yaşanan zorluklar, toplumsal eşikler ile kuruluş aşamasından sonra devamlılığın sağlanma-

sıyla elde edilen başarıların kadınlarda oluşturduğu kazanımlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca dernekleşme sürecinin tüm değişkenleriyle birlikte kısıtları ve beraberinde getirdiği avantajları da benzer çerçevede içinde ele alınmıştır.

Çalışmada öncelikle kalkınma kavramı çerçevesinde kadının rolü ve sürece etkisine değinilmiş, kentsel veya kırsal alan ayrımı gözetmeksizin önem arz eden kadın örgütlenmelerinin temel dinamikleri ve sosyo-kültürel etkileri ile temel kısıtlar vurgulanmıştır. Sonrasında ise çalışmanın materyali, örneğin tanıtılması ve araştırmanın yöntemine yer verilmiş ve köy kadın dernekleriyle yapılan derinlemesine mülakat sonuçlarının içerik analizine göre incelenerek üç alt başlıkta betimleme analizine uygun şekilde sunulduğu araştırma bulgularına odaklanılmıştır. Daha sonra araştırma bulgularının genel değerlendirmesine yer verilmiş ve çalışmanın sonuçlarına ve makro ölçekte önerilere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. Kalkınmada Kadının Rolü ve Önemi

Kalkınma olgusu çok boyutlu bir kavram olup daha çok niteliklerle alakalıdır (Geray, 1991). Tolunay ve Akyol'a (2006) göre kalkınma, toplumsal ve sosyal değişim sürecini etkileyen tüm olumlu müdahalelerle yakından ilgilidir. Ekonomik olarak kişi başına düşen gelirin artmasının yanında sosyo-kültürel yapının gelişerek değişiyor olması (Savaş, 1979), bu değişimde özgürlüklerin genişlemesi (Sen, 2004) ve toplum üyelerinin özgürleşmesi önündeki engellerin ortadan kaldırılması kalkınma sürecinin önemli çıktıları arasındadır (Toksöz, 2011). Bu bağlamda kırsal kalkınma ise ekonomik ve sosyal amaçları birleştiren bütüncül bir süreçtir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal kalkınmada hedeflenen, ekonomik etkinliğin yanında kır-kent ayrımının azalması, tarımda verimliliğin sağlanması, sosyal ve fiziksel altyapının geliştirilmesi ve kırsala ait potansiyellerin kalkınmanın itici güçlerinden biri hâline gelmesini sağlamaktır (TKB, 2004). Bu amaçla hedeflenen, kırsalın kendine özgü yapısından kaynaklanan sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunları giderebilecek şekilde organize olabilmek (Oakley ve Gerforth, 1985) ve kırsaldaki yerel halkı kalkınma sürecinin her aşamasına dâhil edebilmektir (Tolunay ve Korkmaz, 2003).

Toplumsal kalkınmaya ilişkin öne çıkan en önemli etmenlerden biri olan kadın ve kadın emeği, sürdürülebilir kalkınma için toplumun bütünlüğünü ve kalkınmanın devamlılığını sağlayacak temel bir aktör olarak değerlendirilmektedir. Kadın emeği geçmişten günümüze artan bir önemle pek çok alanda olduğu gibi kalkınma sürecinde de var olma mücadelesi vermektedir. Ancak kalkınma düşüncesinin başlangıcında kadının rolüne dair ayrıca bir tanımlamaya rastlanmamaktadır. Neo-klasik yaklaşıma göre kadın, aile içinde doğal görülen işleri yapmaktan sorumlu olup piyasa ekonomisine katılmadığı kabulüyle üretici sayılmayan, dolayısıyla kalkınma sürecinin bir parçası olarak da görülmeyen bir etmen olarak varlığını sürdürmektedir (Toksöz, 2011: 48). Bu bağlamda Ester Boserup'un 1970 yılında

kaleme aldığı Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü adlı kitabı, kadın algısına yönelik mevcut akışı tersine çevirmek açısından atılmış önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Kalkınma ve kadın olgusuna dair tarihsel arka planın üç temel yaklaşımı barındırdığı söylenebilir. Kalkınmada Kadın (KK) yaklaşımı 1970'lerde Boserup'un kitabının yayımlanmasıyla başlayan, kadının üretken faaliyetlerine dikkat çekerek, kalkınmada kadın varlığını görünür kılmaktadır. Bu yaklaşıma yönelik eleştiriler 1970'lerin sonunda Kalkınma ve Kadın (KvK) yaklaşımını doğurur. Temel argümanı kadınların aslında her zaman kalkınma sürecinde var olduğu ve toplumsal yapının sürdürülmesinde öncü bir rol üstlendiği kabulüne dayanmaktadır. Kadını 'üretici çalışma' boyutuyla değerlendiren bu iki yaklaşımın ardından 1980'lerde gelişen Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (TCvK) yaklaşımı bütüncül bir bakış açısıyla kadının yaşam içindeki tüm yönlerine işaret etmektedir. Kalkınma sürecinde kadını pasif bir rol üstlenmekten ziyade değişimi tetikleyen bir aktör olarak görmek, kadının hane içi ve hane dışı her türlü katkısını benimseyerek daha eşitlikçi ve adil bir kalkınma anlayışını savunmaktadır (Rathgeber 1990 akt. Visvanathan 1997).

Uluslararası kuruluşlar özelinde; Birleşmiş Milletlerin 1975 yılını kadın yılı ilan etmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Raporu, Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişme Raporları ile Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinde yer alan "Kadınların Konumunu Güçlendirmek ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Geliştirmek" hedefi (UN, 2000) sosyal dışlanmanın azaltılarak eşitlikçi bir yaklaşıma yönelik girişimleri vurgulamaktadır. Uluslararası ölçekte atılan adımlar kalkınmada kadın emeğinin görünür kılınması açısından büyük önem taşımaktadır.

Ulusal ölçekte ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren kalkınmaya yönelik mikrodan makroya pek çok düzenleme ve girişimde bulunulmuş ancak 1960'larda planlı döneme geçilmesiyle birlikte hazırlanan kalkınma planlarında kadın istihdamına yönelik politikalara daha sınırlı biçimde yer verilmiştir. Yedinci Kalkınma Planından itibaren kadının ekonomik ve sosyal hayata katılımına ilişkin daha fazla düzenleme yapılarak, kadın girişimciliği teşvik edilmiştir (Yumuş, 2011: 63-64).

Türkiye'de tarımsal istihdamın yaklaşık %51'ini kadınlar oluşturmaktadır. Ancak kadınların kırsal alandaki emeği ve üretim potansiyelleri ekonomik bir girdi olarak görülmemekte ve geleneksel yapıda kadın "ücretsiz aile işçisi" olarak tanımlanmaktadır (Asan vd., 2012). Oysa kırsaldaki kadın, aile tüketimi ve piyasa ekonomisi için ürün elde ederek ailenin ekonomik refahına katkıda bulunmakta ve tarımsal üretimin dolayısıyla da kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Kulak, 2011 akt. Gökdemir ve Ergün, 2012). Kadının kırsal kalkınma sürecinde bir hedef kitle olarak ele alınması gerektiği ve sürece aktif katılımının sağlanması 8. Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporunda önemle vurgulanmaktadır.

3. Kalkınmada Kadın Örgütlenmeleri ve Toplumsal Sınırlar

Demokratik toplumların bir göstergesi olarak algılanan toplumsal örgütler, gönüllülük esasına dayanan bir kolektif gücün temsilcisidir. 1970'lerden itibaren önemi artan sivil toplum kavramı, örgütlenmiş demokratik kurumlar olarak öne çıkmaktadır (Sanlı, 2005: 85 akt. Terkan, 2010: 37). Yalnız ekonomik kaygılarla değil, aynı zamanda yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve ülke ihtiyaçlarına hizmet verecek şekilde toplumun farklı kesimlerinin örgütlenmesi demokratikleşmenin bir göstergesi olarak da kabul edilmektedir.

Bu bağlamda kırsal alanda meydana gelen örgütlenme biçimleri yapısal olarak kentsel alandaki oluşumlarla benzerlik gösterse de kendi içinde kırsala özgü iç dinamikleri barındırmaktadır. Ağırlıklı olarak tarımda verimliliği yükseltmek ve üretimi artırmak üzerine oluşturulan kırsal örgütlenmelerinin yanında (İnan, Gülçubuk vd., 1999) kırsalın sosyo kültürel yapısına ilişkin örgütlenmelerde sürdürülebilir kalkınma için temel ihtiyaçlar arasında yer alabilmektedir. Bu aşamada kırsal üretimde bilfiil yer alan kadının hem üretimde hem de sosyal alanda öncü aktör olması kırsalda kadın örgütlenmelerinin önemine işaret etmektedir.

Türkiye'de kadın örgütlenmelerinin tarihi İkinci Meşrutiyet dönemine kadar dayanmakta, o dönemde kurulan kadın dernekleri (yaklaşık 25 dolayında) ve çıkarılan gazeteler kadın faaliyetlerine örnek olarak gösterilmektedir (Terkan, 2010: 37). Cumhuriyetin ilk kadın cemiyeti ise 1924 yılında kurulan Türk Kadın Birliği olup sonrasında yönetmelik değişikliğine giderek kadın derneğine dönüşmüştür (Kaplan, 1988:139-160, Demiray 2006:191-192 akt. Terkan, 2010: 38). Türkiye'de ilk olarak 1999 yılında kurulmaya başlayan kadın kooperatifleri ise bünyesinde ekonomik ve sosyal amaçları birlikte barındıran örgütlenme biçimlerine örnek olarak gösterilebilmektedir (Duguid, Durutaş ve Wodzicki, 2015). Kadınların dernek, platform, kooperatif, birlik vb. birçok farklı adla kendini gösteren örgütlenme biçimleri ürün/hizmet sağlamanın yanında büyüme süreçleri, etkinlikleri ve oluşum süreçlerinde karşılaşılan güçlükler açısından benzerlik taşımaktadır.

Kadın örgütlenmeleri, kadının yaşamın her safhasında var olması gerekliliğinden yola çıkarak, kadına her alanda maddi manevi destek sağlamanın yanında potansiyellerini kullanabilme imkânı da sunmaktadır. Ancak mevcut potansiyellerin kullanılması, gerek kentsel gerek kırsal alanda kadın emeğinin görünürlüğüne az olması dolayısıyla sosyal ve ekonomik açıdan kendini gerçekleştirme arzusunun güçlenmesine sebep olmakta (Keskin, 2014: 74) ve özgüven, özsaygı, girişimcilik gibi özellikler büyük önem kazanmaktadır.

Scheinberg ve MacMillan (1988) 'a göre girişimciliğin temelinde yatan motivasyonlar gelir elde etme, kabul görme, bağım-

sız olma, kendini geliştirme, toplumu geliştirme ve girişimciliği çıkış yolu olarak görme olmak üzere altı değer üzerinde yoğunlaşmaktadır (Kapu, 2004: 32 akt. Soysal, 2010). Littunen (2000)'e göre ise bu motivasyonlar maddi-manevi kazanımlar, kendi kendinin patronu olma isteği, bağımsız/esnek iş ortamına sahip olma, kendi geleceğini şekillendirme ve iş fırsatlarını değerlendirme şeklinde öne çıkmaktadır.

Kalkınmanın bir parçası olarak sürece dahil olan girişimci kadınların öncü argümanları da ekonomik gelir elde etme amacı gibi görünse de insanlara faydalı olma, kendini kanıtama, geniş bir çevreye sahip olma, ideallerini gerçekleştirme, başarılı olma, zamanını değerlendirme gibi pek çok sosyal motivasyonu da içinde barındırmaktadır (Tunçsiper vd., 2008: 59 akt. Keskin, 2014: 87).

Ayrıca faaliyet ve girişimcilik sonunda hem kişisel ödüllerin hem de ekonomik getirilerin varlığının kadınlarda mevcut motivasyonun devam etmesine katkıda bulunduğu, yapılan işten elde edilen başarının kişisel tatmini artırmasıyla da devamlılığı sağladığı ifade edilmektedir (Keskin, 2014: 74).

Kadın girişimciliğinde motivasyonun önemi kadar bu süreçte karşılaşılan engellerin aşılması da büyük önem arz etmektedir. Mevcut bilinenin yanı sıra bu konuda yapılan çalışmalar da kadın girişimciliğinin önündeki engellere dikkat çekmektedir. Çelik ve Özdevecioğlu (2001) kadınların girişimciliklerinde yaşadıkları sorunlarda; güvensizlik, rol çatışması, geleneksel baskılar, başarısızlık beklentisi, tecrübe yetersizliği, ortak bulmada güçlük, cinsel beklentiler ve farklı davranışların öne çıktığını belirtir. Benzer şekilde Tan (2006) karşılaşılan engelleri, kadınlar hakkındaki inanışlar ve değer yargıları, bilgi eksikliği, rakip engellemeleri, sermaye güçlüğü, bürokratik ve yasal engeller olarak sıralar.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadın girişimi ve emeği homojen bir yapıya sahip değildir (Keskin, 2014: 77) ve kırsal kent arasında farklılık göstermektedir. Kırsal alanda kadın girişimciliğini aktive etmek kurumsal, kültürel ve yapısal kabuller sebebiyle daha zordur (Tambunan, 2008: 342). Bu aşamada yerele yönelik kalkınma politikaları ve süreçte kadın aktörlerin

gerekliliğine ve önemine ilişkin düzenlemeler mevcut kısıtları aşmak adına gerekli görülmektedir.

4. Materyal ve Yöntem

Çalışma, "kırsal kalkınmada kadın örgütlenmesinin sınırları ve eşiklerine ilişkin köy kadın derneklerinin deneyimleri ve bu oluşumun kırsal kalkınmadaki etkisinin incelenmesi" etrafında şekillenmektedir.

Araştırma kapsamında, Bursa Valiliği öncülüğünde, 2012 yılında platform olarak başlayıp 2014 yılında federasyona dönüşen, 2'si mahalle derneği, 19'u köy derneği olmak üzere toplam 21 kadın derneğinin bir araya gelmesiyle kurulan Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu incelenmiştir. Derneklerin ilçelere göre dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır. Valilik, Saitabat Köyü Kadınları Derneği'nin gösterdiği başarıdan yola çıkarak farklı köylerdeki köy kadın derneklerinin bir platform çatısı altında toplanması konusunda kadınları teşvik etmiş, bu oluşum daha sonra federasyona dönüşmüştür. Federasyon aracılığıyla bölgenin tanınması ve kadın girişimciliğinin artması sağlanarak daha güçlü bir sivil toplum kuruluşunun oluşması hedeflenmiştir.

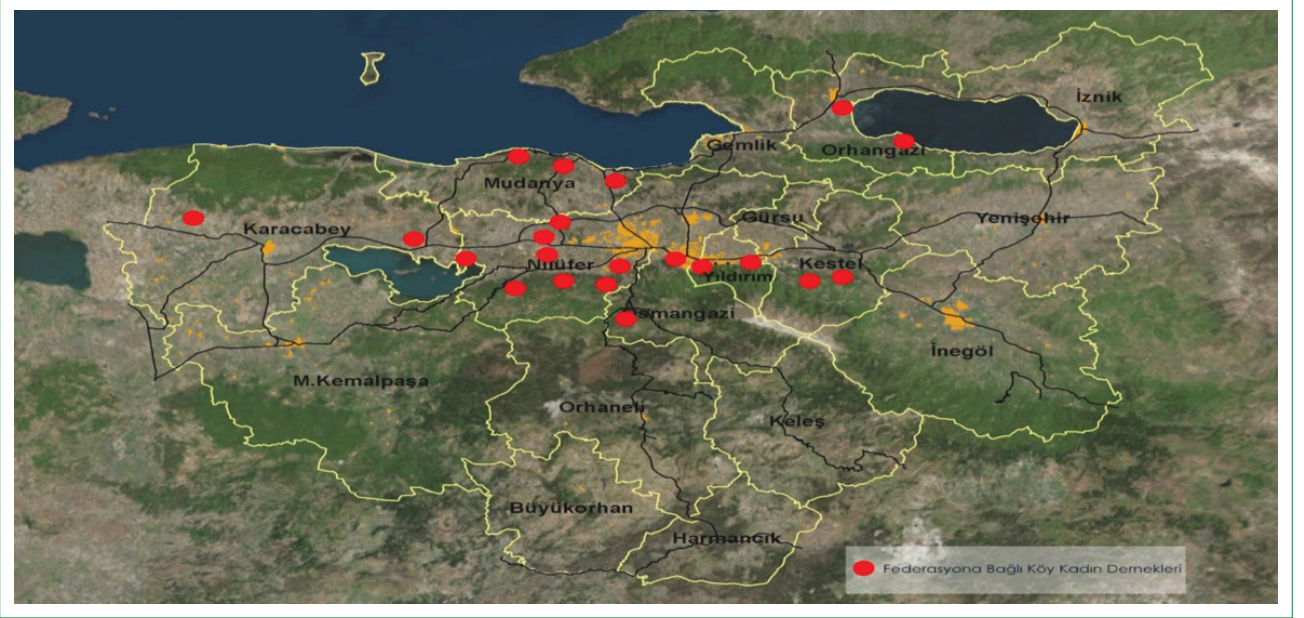
Çalışmada 2018 Mart–2019 Mart ayları arasında federasyona üye derneklerin başkanları (18 kişi) ve başkan yardımcılılarıyla (3 kişi) yüz yüze ve derinlemesine mülakat yapılmıştır. Mülakatlar esnasında görüşmeyi yakından takip eden dernek üyeleri olmuş, zaman zaman kendi görüşlerini de belirtmişlerdir. Üyelerin katkıları dernek başkanlarıyla benzerlik gösterdiğinden veri olarak ayrıca ele alınmamıştır. Üye dernekler, ağırlıklı olarak merkez ve merkeze yakın olmak üzere yedi ilçede (Nilüfer, Osmangazi, Yıldırım, Orhangazi, Kestel, Karacabey, Mudanya) yoğunlaşmaktadır. Derneklerin Bursa ili içindeki mekansal dağılımlarına Şekil 1'de yer verilmiştir.

Federasyon bünyesindeki derneklerin kuruluş yılları, üye sayıları, köylerin merkeze uzaklıkları, köy nüfusu ve derneklerin faaliyet alanları Tablo 2'de sunulmuştur.

21 köy derneğinin 18'inde dernek başkanı, 3'ünde başkan yardımcısı ile görüşme yapılmıştır. Görüşülen kişilere ilişkin yaş,

Tablo 1. Bursa üreten kadın dernekleri federasyonu ilçelere göre dağılım

Kestel	Saitabat	Nilüfer	Görükle	Osmangazi	Doğancı
	Aksu		Gölyazı		Hüdavendigar
Karacabey	Dağkadı		Misi	Yıldırım	Cumalıkızık
	Eskikaraağaç		Ürünlü		Bursa esnaf kadınlar
			Kayapa		
Mudanya	Güzelyalı		Atlas	Orhangazi	Paşapınar
	Kumyaka		Yolçatı		Örnekköy
	Trilye		Dağyenice		

Şekil 1. Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu'na bağlı köy kadın derneklerinin dağılımı.

medeni durum, eğitim durumu ve dernek içi görev bilgileri Ek 1'de kaynak kişiler başlığı altında tablolaştırılmış ve kaynakçaya ek olarak sunulmuştur. Katılımcıların 10'u ilkököl, 7'si lise ve 4'ü yüksek öğretim mezunu olup, dernek başkanlarının yarısından fazlasının ilkököl mezunu olduğu görülmüştür. Kaynak kişilerin yaşları 30–63 aralığında olup, tamamına yakını evlidir. Görüşmelerden yapılan alıntılar metin içerisinde kaynak kişi (K.K.) kodlaması ile birlikte verilmiştir.

Mülakat içeriği; derneklerin kuruluş amaçları ve süreçleri, örgütlenme biçimleri ve üretim faaliyetleri ile üye kadınların bireysel yaşamlarında meydana gelen değişimleri temel alan pek çok farklı başlıktan oluşturmaktadır. Mülakatlar sonunda toplanan verilerde metin içindeki değişkenler; tarafsız, sistematik ve sayısal olarak analiz edilebilmeleri amacıyla içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir (Wimmer ve Dominick, 2000: 135–136). Görüşmelerin yorumlanması içerik analizi yönteminden faydalanılarak yapılmış olsa da araştırma bulgularında yer alan sunumu betimsel analiz tekniğine uygun olarak belirlenen alt başlıklar çerçevesinde ve alıntılara yer verilerek yapılmıştır.

Çalışma kapsamında dernek yapılarına ilişkin objektif veriler ile derneğin köy kadınları üzerindeki etkisi ve nelerin değişmesine katkıda bulunduğuna yönelik subjektif veriler birlikte ele alınmıştır.

5. Köy Kadın Derneklerinde Toplumsal Eşikler ve Kazanılan Değerler

Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu çatısı altında yapılan görüşmeler, farklı gruplandırılmaları içermektedir. Mula-

katların ilk kısmında derneğin kuruluş süreci, yaşanan zorluklar ve ayakta kalma mücadeleleri ele alınmıştır. İkinci kısımda dernekleşmenin ve dernek faaliyetlerinin köy halkına etkisi, dernekten öncesi ve sonrası kıyaslandığında köy kadınlarında dernekleşmenin nasıl değişikliklere yol açtığı üzerinde durulmuş, son kısımda ise derneğin geleceğe dair hedef ve taleplerine değinilmiştir. Bulguların sunuluş biçimleri mülakatların yapılarına paralellik gösterecek şekilde 3 kısımda sunulmuştur. İlk kısımda kuruluş süreci ve kısıtlar, ikinci kısımda derneğin etkisi ve son kısımda beklenti ve hedefler ele alınmıştır.

5.1 Dernek Kuruluş Süreci ve Kısıtlar

Görüşmenin ilk kısmında dernek başkanları, derneklerin kuruluş sürecini, bu süreçte yaşadıkları zorlukları ve yerel halkın dernek oluşumuna yönelik tutumlarını aktarmıştır. Süreçte birçok değişkenin var olmasına karşın benzerlikler ve ortak etkilerin olduğu belirlenmiştir. Görüşmelerde ifade edildiği üzere dernekler, kadınların kendi aralarında bir örgütlenme sağlamasıyla veyahut Valilik, İl Tarım Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğü gibi kurumların proje, yönlendirme ve desteğiyle kurulmaktadır. Dernek kurma kararı alındıktan sonra üyelerin belirlenmesi, dernekleşme kültürünün üyelerce algılanması, yerel halk tarafından derneğin kabul görmesi ve yer seçimi gibi konularda zorluklar yaşandığı ifade edilmiştir.

Derneklerin kuruluş amacı olarak kadınların kendi imkânlarıyla ürettikleri gıda malzemeleri ve el işlerini satarak aile bütçesine katkı sağlamak öncelikli gerekçe olarak tespit edilmiştir. El emeklerini satarak para kazanabilme duygusu kadınların kendilerini geliştirmesi noktasında ufuk açıcı bir girişim olarak ifade edilmiştir (K.K. 1, K.K. 15, K.K. 16 ve K.K. 21).

Tablo 2. Köy kadın derneklerine ilişkin veriler

Köy dernekleri	Kuruluş yılı	Üye sayısı	Köy (mahalle) nüfusu	İlçe ve kent merkezine uzaklık	Faaliyet alanı
Aksu Köyü Kadınları Dayanışma Derneği	2010	22	379	10 km-22 km	Ekmek, salça, reçel, kahvaltı
Atlas Köyü Kadın Derneği	2011	22	394	16 km-26 km	Ekmek, reçel, erişte, tarhan, salça
Cumalıkızık Köyü Kadınları Eğitim, Dayanışma ve Kalkındırma Derneği	2008	28	711	10 km-12 km	Kahvaltı, reçel, tarhana, salça
Dağkadı Köyü Kadınları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği	2016	30	698	18 km-90 km	Reçel, salça, sirke, sebze üretimi
Dağyenice Köyü Kadınları Dayanışma Derneği	2011	11	327	13 km-20 km	Kahvaltı, erişte, salça, ekmeç, yufka, tarhana
Doğancı Köyü Kadınları Dayanışma Derneği	2011	29	353	10 km-20 km	Kuskus, reçel, tarhana, kahvaltı
Eskikaraağaç Köyü Kadınları Köy Koruma ve Kalkındırma Derneği	2009	47	227	22 km-45 km	Salça, erişte, konserve, tarhana
Bursa Esnaf Kadınlar Dayanışma Derneği	2004	105	---	1 km-1,5 km	El işi ürünler
Gölyazı Balıklı Kadınlar Yardımlaşma Derneği	2010	65	1.362	27 km-42 km	Tekne turu, kahvaltı, erişte, pekmez, reçel, salça
Görükle Kadın Dayanışma, Kalkınma ve Kültür Derneği	2010	210	22.496	10 km-25 km	Kahvaltı, lokma
Güzelyalı Kadın Dayanışma Derneği	2011	70	14.805	5 km-31 km	El işi ürünler
Hüdavendigâr Kadın Dayanışma Derneği	2009	20	23.124	2 km	Sertifikalı eğitim ve kurslar
Kayapa Kadınlar Yardımlaşma Kalkındırma ve Kültür Derneği	2009	20	1.827	18 km-25 km	Kahvaltılık sos
Kumyaka Kadın Dayanışma Derneği	2010	60	717	11 km-38 km	Kahvaltı, salça, reçel, tarhana, zeytinyağı
Misi Köyü Kadınları Kültür ve Yardımlaşma Derneği	2010	46	1.215	8 km-15 km	Kahvaltı, erişte, salça, turşu, reçel, tarhana
Örnekköy Kadın Dayanışma Derneği	2014	56	628	3 km-52 km	Ekmek, salça, erişte, tarhana, silor
Paşapınarı Kadınları Dayanışma Derneği	2014	21	272	20 km-62 km	Salça, erişte, tarhana
Saitabat Köyü Kadınları Dayanışma Derneği	2002	113	406	8 km-15 km	Silor, tarhana, salça, mantı, erişte, kahvaltı
Tirliye Köy Kadın Dayanışma Derneği	2012	24	1.478	16 km-43 km	Zeytinyağı, zeytin, kahvaltı
Ürünlü Kadın Dayanışma Derneği	2011	41	1.699	7 km-23 km	Turşu, salça, reçel, menemen
Yolçatı Üreten Kadın Derneği	2015	11	4.526	8 km-23 km	Bamya konservesi, salça

“...evlerde yaptığımız ürünleri satabileceğimiz bir zemin oluşturmak üzere, köydeki her haneyi haberdar ederek dernek kurma kararı aldık ve Saitabat Derneğinin rehberliğinde kendi derneğimizi kurduk” (K.K. 1).

“...önceleri dernek olma fikrimiz yoktu, birlikte bir şeyler yapmak üzere toplanmıştık kadınlarla, sonradan üretime geçtik” (K.K. 21).

“...bizim amacımız kadınları eğitebilmek, para kazanacakları bir el becerisi öğretebilmek, sosyal hayata tutunabilecekleri bir ortam hazırlamak” (K.K.12).

Derneklerin kuruluş aşamasının ardından derneğin bilinmesi ve kâra geçme sürecine kadar gönüllük esasına dayanan bir birliktelikten/çalışma ortamından bahsedilmektedir. Birçok dernek, kuruldukları ilk yıllarda hiçbir ücret almadan dernek faaliyetlerine gönüllü devam ettiklerini belirtmiştir (K.K. 1, K.K. 10, K.K. 20 ve K.K. 18).

“...dernek işi gönül işi, hâlâ da gönüllülükle devam ediyor. Kahvaltı salonumuz açıldıktan sonra üyeler 8 ay ücret almadan çalıştılar. Daha önce de üretim yaparken kazandığımız çoğunu dernek kasasına aktarıyorduk” (K.K. 6).
“...5 yıl boyunca hiçbir ücret almadık, kazandığımız parayı mekânın iyileştirilmesi amacıyla kullandık” (K.K.18).

Derneklerin işleyiş sürecinde dernek içi ve dernekler arası yardımlaşma, birlik ve beraberlik içinde hareket etme gibi sosyal ilişkiler derneklerin devamlılığı için büyük önem arz etmektedir. Dernekler arası somut işbirliği, bir dernek tarafından üretilen ürünün bir başka dernek eliyle satılması veya bir derneğin üretim süreci esnasında bir başka dernekten maddi manevi yardım görmesi derneklerin ayakta kalmasını kolaylaştırıcı etkenler arasında gösterilmektedir.

“...Kuskus üretimi yapıyor ancak satamıyorduk. Saitabat Derneği kendi yerinde kuskusların satışını yapmayı teklif etti. Bu sayede derneğimiz ayakta kaldı. Hâlâ da orası için üretim ve satışımız devam ediyor” (K.K 6).

Dernekçilikte ağırlıklı olarak bireysel kazanımdan çok, topluluk olarak kazanabilmenin ve maddi kazancı ikinci plana atabilmenin önemine vurgu yapılmaktadır (K.K.16, K.K. 21, K.K. 10). Dernekçilik faaliyetinin sürdürülebilirliğine ilişkin ise gönüllülüğün yanında dernek başkanına ve yapılan işe güvenmenin de en önemli kriterlerden olduğu belirtilmektedir.

“...insanları ücretsiz olarak bir araya toplamak ve gönül bağı kurmak zor. Dernekçilik gönüllülük olmazsa yürümez, üyelerin dernek başkanına ve yaptığı işe güvenip inanması lazım, faaliyetler ancak böyle yürür” (K.K.14).

Dernek kuruluş aşamasında yaşanan zorluklara değinildiğinde ise ilk tepkiler kadınların köyde örgütlenmelerine yönelik olmuştur. Yerli halkın dernek üyelerine yaklaşımının temelinde kadına biçilen geleneksel rolün dışında bir aksiyon almalarının dikkat çektiği söylenebilir.

“...dernekten önce Büyükşehir Belediyesi teşvikiyle köy meydanında yaptıklarımızı satarken köylü bize gülüyordu, alay ediyorlardı çünkü kadının böyle şeyler yapması ayıp karşılanıyordu” (K.K. 3).

“kadınların iş hayatında olmasına alışkın değillerdi, satış yapıp para kazanıyor olmamızı garipsediler” (K.K. 19).

Birçok derneğin ifade ettiği şekliyle köylünün ilk tepkisi kadınlarının motivasyonunu kırmak yönünde olmuştur. Özünde kadınların başarılı olamayacaklarına duyulan inancın dile getirilmesiyle kadınların yaptıkları faaliyete güvenlerinin azalmasına zemin hazırlanmıştır. Faaliyetlerin devam etmesi karşısında verilen tepki ise yok saymak, görmezden gelmek veya sahiplenmemek olurken, bunun yanında doğrudan dernek faaliyetlerini engelleyici girişimlerde bulunanlarla da karşılaşmıştır.

“...köylüler arasında ‘boşuna uğraşıyorsunuz, derneğinizin yeri bile kötü arkasında mezarlık var, insanlar buraya ne için gelsin’ diyerek bizi yıldırma çalışıyorlardı” (K.K. 6).

“...’on kadın bir araya gelmişler ama anlaşamaz birkaç güne dağılırlar hem yapacaklarda ne olacak, bir şey başaramazlar’ diyorlardı ” (K.K. 16).

“...halk, 3–5 köylü kadın bu işi nasıl başaracak, bir süre sonra dağılırlar diye düşünüyordu” (K.K. 15).

“...köylülerin bir kısmı bizi görmezden geliyorlardı, köyde açtığımız işletmelerden gelip alışveriş yapmıyorlar, selam vermek için dahi girmiyorlardı” (K.K. 13).

“...ilk zamanlar derneğin yerini bulmak için köylüden yol soranlara ‘öyle bir dernek yok burada’ diyerek geri çeviriyorlardı” (K.K. 2).

Kuruluş aşamasında dernek binası ve yer seçimi de birçok dernek için sorun teşkil etmiştir. Uzun süredir kullanılmayan atıl hâldeki binaların dernekler tarafından talep edilmesi dahi sorun olarak görülmüş ve dernekler engellenmek istenmiştir.

“...derneğin ilk kurulduğu yeri kendileri kullanmadıkları gibi bize de vermek istemediler, biz mücadele ettik ve oraya yerleştik” (K.K. 1).

“...dernek binasının önüne oturup geçiş yapmamızı engellemeye çalışıyorlardı, kahvede oturup izleyerek, bakışlarıyla rahatsız ediyorlar, psikolojik olarak baskı yaratıyorlardı, bu durum zamanla azalsa bile hâlâ bitmiş değil” (K.K.20).

Dernekler kuruluş aşamasında hem maddi hem manevi baskıyla karşılaşmış ve hâlâ bu süreçle mücadele eden dernekler mevcuttur. Bunlara ilaveten halkın dernek faaliyetlerine yönelik olumsuz tutumlarına ilişkin resmi işlemler ve prosedürlere dair korkutma, resmi makamlara şikâyet ve ihbarda bulunma gibi engelleme girişimlerine rastlamakta mümkündür.

“...resmi işlemlerden ve imzalanan belgelerden ötürü baskımıza iş açtığımızı ve sorun yaşayacağımızı söylüyorlardı, hatta Maliye’ye şikâyet edip ürünlerin itibarını zedelemek istediler” (K.K. 2).

“...ilk zamanlar Botanik parkta kooperatife bağlı olarak

üretim yapıyor, gözleme açıyorduk. Birkaç sene sonra muhtar 'vergi borcunuz var' diyerek bizi yanıltıp kapattırdı orayı. Biz köye dönüp köyde bu işlerimize devam etmeye başlayınca bu seferde köyden bir kesim zabıtaya haber verip bizi engellemeye, çadırımızı kaldırtmaya çalıştı ve o işi de bırakmak zorunda kaldık" (K.K. 3)

Diğer taraftan olumsuz örneklerin yanında K.K. 5, K.K. 7 ve K.K. 11 'in buldukları köylerde yerli halkın negatif tepkisiyle karşılanmadığı, köylünün olumsuz bir tutum sergilemesinin aksine derneklere destek olmaya gayret edildiği ifade edilmiştir. Hatta bizzat Muhtar ve Belediye Başkanlarının öncülüğünde dernek binası temin edilen ve faaliyetlerine daha rahat devam etme imkânı bulan derneklerin mevcudiyeti de tespit edilmiştir.

5.2 Derneğin Köy Kadınına Etkisi

Dernek oluşumunun en önemli etkisi gerek üye gerekse yerli halk olmak üzere köy kadınının kişisel gelişiminde yarattığı değişim olduğu söylenebilir. Dernek faaliyetlerine katılım ve görev alma sonrasında kadınlar arasında artan girişimcilik, özgüven ve farkındalık kadınlar üzerindeki etkinin öne çıkan başlıklarından birkaçıdır. Özellikle kadınların köydeki davranışlarının ve halkın kadınlara olan yaklaşımının zaman içinde değişmesinin, kadınlara sosyalleşme, dışa açılım ve kendi kararlarını alabilme konusunda esneklik getirdiği belirlenmiştir.

"...Daha önce feracesini giyip kahvenin, bakkalın önünden geçemeyen kadınlar, şimdi karşıdan bakkala seslenip şeker istiyor, kahvenin önünde satış yapıyor; bunun sebebi özgüven kazanmış olmalarıdır..." (K.K. 9).

"...Önceden daha ezik ve cesaretsiz bir hali vardı kadınların. Şimdi özgüvenleri arttı, kurslarla birlikte bakış açıları değişti, kendilerini yetiştirmiş oldular. Bu aile ilişkilerine bile çok olumlu yansdı. Dernek, kadınları hayatlarında söz sahibi yaptı" (K.K. 3).

Sosyal hayata katılım ve kendini gerçekleştirme açısından bakıldığında dernek faaliyetlerine katılımın büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Aile ve yakın çevreyle sınırlı yaşam alanı çeşitlenerek sosyalleşme bağlamı oluşmuştur.

"...Dernekte bir araya gelmek kadınlar için bir sosyalleşme alanı oldu. Dernekle birlikte gezilere gidildi, bu sayede ilk defa bir otele gidip orada konaklamayı tecrübe edenler oldu." (K.K. 18).

"...Eskidende birçok yere gidiyordum ama dernek sayesinde çevrem genişledi, özgüvenim arttı. 30 kişilik tatil organizasyonundan, üst makamlarla toplantı yapmaya kadar çok farklı alanlarda girişimcilik gösterdim, ehliyet aldım, şuanda istediğim her yere gidebiliyorum. Eşim, çocuklarım, akrabalarım herkes bu değişimin farkında ve memnun..." (K.K. 6).

"...Aile olarak gelirimiz olsa bile kendi paramızı kazanıyor olmak tarif edilemez bir mutluluk ve özgürlük sağladı. İş-

tediğimiz şeyi almakta kendi tasarrufumuz oldu. Bu ekonomik özgürlük kadına özgüven aşıladı ve sosyal hayatta daha aktif hale getirdi bizi, farklı kesimden birçok insanla tanıştık bu sayede..." (K.K. 19).

Derneklerin, kadınların kişiliklerinde meydana getirdiği olumlu değişim ve kendine güvenin yanında, sosyal ilişkilerinin güçlenmesi ve hayata katılımlarına ilişkin de pozitif etkilerinin gözlemlenmesi mümkündür.

"...Kadınlarımız içe kapanık değildi ama meydana geçmek yerine arka sokaklardan geçerlerdi. Ancak dernek kurulduktan sonra Hidrellez şenlikleri için meydana çalınan davul eşliğinde kadınlı erkekli bir arada halay çektik, bir ilkti bu hepimiz için. O zamandan beri kadınlarımız bu meydana başları dik geçtiklerini söylüyorlar, bunu söyleten de özgüven sahibi olmaları..." (K.K. 10).

"...Dernek sayesinde topluma karıştık, özgüven sahibi olduk. Daha öncesinde çarşıya bile gitmezken, bugün araba sürüp kendi başımıza giden insanlar olduk. Bizi özgürleştirdi bu süreç. Gençlere bile rol model olduk. O yaşta onlar yapıyorsa bizde yaparız demeye başladılar..." (K.K. 13).

Kadınların dernek faaliyetleriyle birlikte dışa açılması ve girişimlerinde daha özgür olmaları üretkenliklerini tetiklemiş, tüm olumsuz yaklaşımlara rağmen başarabiliyor olduklarını görmeye yeni hedef ve ideallerin oluşmasına imkân hazırlamıştır.

"...bir şeyler başardıkça kendimize güvenimiz arttı, bu da üretkenliğimizi ve farklı alanlarda girişimciliğimizi arttırdı" (K.K. 15).

"...yeni yerler görmek, başka kadınların başarılarını yerinde görüp öğrenmek cesaretlerini artırdı kadınlarımızın, sosyalleştiler" (K.K.7).

"...yaptıkları işlerle kendilerini daha özgür ifade etmeye başladılar bu da insan ilişkilerinde daha açık ve rahat olmalarını sağladı" (K.K. 16).

Dernek faaliyetlerinin kadınlarda meydana getirdiği değişimler çok çeşitli olmakla birlikte tüm bu etkilerin kadınlar tarafından olumlu algılandığı ve bu değişimlerden ötürü memnuniyet duydukları gözlenmektedir.

5.3 Derneğin Köye Etkileri ve Kadınların Gelecek Hedefleri

Derneklerin kadınlar üzerinde yaptığı maddi-manevi olumlu etkiler kadar köy halkına ve köylerin tanınırlığının artmasına yönelik katkısı da olmuştur. Derneklerin gelecek hedefleri de bu iki konu özelinde detaylanmaktadır. Dernek faaliyetleri ekonomik kazanç anlamında yalnız üyelere değil yerli halka da kazanımlar sağlaması yönüyle büyük önem taşımaktadır. Bir yönüyle dernek bünyesinde görev almasa dahi kendi evinde üretim yaparak satışa sunan kadınlarda bireysel girişimciliğin artmasını sağlamıştır. Diğer yönüyle dernek faaliyetleri ve hizmetleri se-

bebiyle köye gelen yerli yabancı turistlerin köy halkının sunduğu diğer hizmetlerden de faydalanmak istemesi bir talep oluşturmuş ve dolaylı bir ekonomik kazancın başlamasını sağlamıştır.

“...köyümüzde eskiden beri kuskus üretilirdi ancak uzun yıllardır unutulmuştu, biz bu geleneği canlandırdık. Bizden sonra birçok aile evinde yeniden kuskus yapmaya başladı. Diğer taraftan kahvaltı servisindeki ürünlerin çoğunu köyden temin ediyoruz böylece biz de kazanıyoruz köylümüzde kazanıyor” (K.K. 6).

“...bizden sonra evde ekmek yapıp, gözleme açıp satış yapanların sayısı kaç katına çıktı, dernekten daha fazla para kazanıyorlar. Dernek kendinden çok köylüyü kaldırmış oldu aslında...” (K.K. 3).

“...bizden sonra köyde birçok kişi ekmek yapıp satmaya başladı, hatta dernekten ayrılıp kendi işini yapanlar oldu. Böyle olunca bizim satışlarımız negatif etkilendi ama köylülerin girişimliliği artmış oldu...” (K.K. 21).

Dernekler aynı zamanda faaliyetleri kapsamında hayata geçirdikleri uygulamalarla da kültürel aktarım sağlamakta ve yerel kültürün devamlılığını arttırmaktadır. Bu bağlamda, K.K. 2, K.K. 7, K.K. 6 ve K.K. 5’in ifade ettiği gibi birçok köy derneği tanıtımın önemine özellikle dikkat çekmektedir. Köylerdeki değerlerin ve güzelliklerin yerli yabancı herkesçe bilinmesine yönelik istek ve mevcut durumları iyileştirme çabası pek çok köy derneği için itici güçlerden birini oluşturmaktadır.

“...köyümüz 600 yıllık bir Osmanlı köyü olmasına rağmen bilinmiyordu. Dernek kurulduktan sonraki dönemde köyde yer alan hamam, konak gibi tarihi yapılar restore edildi. Hamam olarak kullanılmayınca Büyükşehir Belediyesi burayı değerlendirmek adına bizden fikir isteyince biz de müze olarak düzenlemek istediğimizi söyledik. Belediye ve tüm dernek üyeleri birlikte çalışarak hamamı müze haline getirdik” (K.K. 1).

“...Görükle’de Mübadele Derneğiyle birlikte bir mübadele müzesinin oluşmasında birlikte çalıştık ve köye-kente bir müze kazandırılmasında bizim de emeğimiz ve katkımız olmuş oldu...” (K.K. 10).

Derneğin gelecek hedeflerine yönelik öne çıkan başlıklarda ise ekonomik hedeflerin yanında bu beklentiyi kolaylaştıracak köyün ve derneğin bilinirliğinin artırılmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Pek çok dernek için ekonomik gelir artışı, hizmet sektörüne dayalı faaliyetlerinin bilinirliğinden geçmektedir. Yalnız ürettikleri paketlenmiş gıda ürünleri ile değil, sıcak sunum yapabilecekleri mekânlara sahip olmakta öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.

“...ileriki dönemde hafta sonu olan yoğunluğumuzu hafta içine de çekebilmek istiyoruz. Kahvaltı için gelenler tüm gününü köyde geçirebilsin istiyoruz çünkü Dağyenice göleti köyümüzün içinde, turistik bir yer. Belediyenin düzenleme yaparak bu hedefimize katkı vermesini istiyoruz...” (K.K. 6).

“...dernek faaliyetlerimiz kırsal turizmi destekliyor ama şimdi buna ek olarak agro-turizmi sağlamak içinde imkân yaratmaya çalışıyoruz. Bu konuda bu işi devam ettirecek gençlere ihtiyacımız var. Kalkınma konusunda da kadınlara

daha fazla öncelik verilmeli ve girişimleri desteklenmeli, engel olunmamalı...” (K.K. 1).

“...derneğimizin amaçları arasında yerli halkın, civar köylerin kalkınmasına katkıda bulunmak da var olduğundan, biz satışa sunduğumuz ürünlerimizin ham maddesini halden değil, direkt kendi köylümüzden ve civar köylerden alıyoruz, bu sayede elimizden geldiğince kırsal kalkınmayı ve tarımı desteklemeye çalışıyoruz. Hedef olarak uzun vadede köylüye bu desteğimizi sürdürmek bir yandan da sıcak sunumlarımızı mobil olarak uzak mesafelere de ulaştırabilmeyi ve böylece daha çok insana ulaşabilmeyi hedefliyoruz” (K.K. 10).

“...ürünlerimizi daha geniş pazarda satışa sunabilmek ve gelenlere kahvaltı hizmeti verebilecek bir mekâna sahip olmak derneğimizin öncelikli hedefleri arasında...” (K.K. 20).

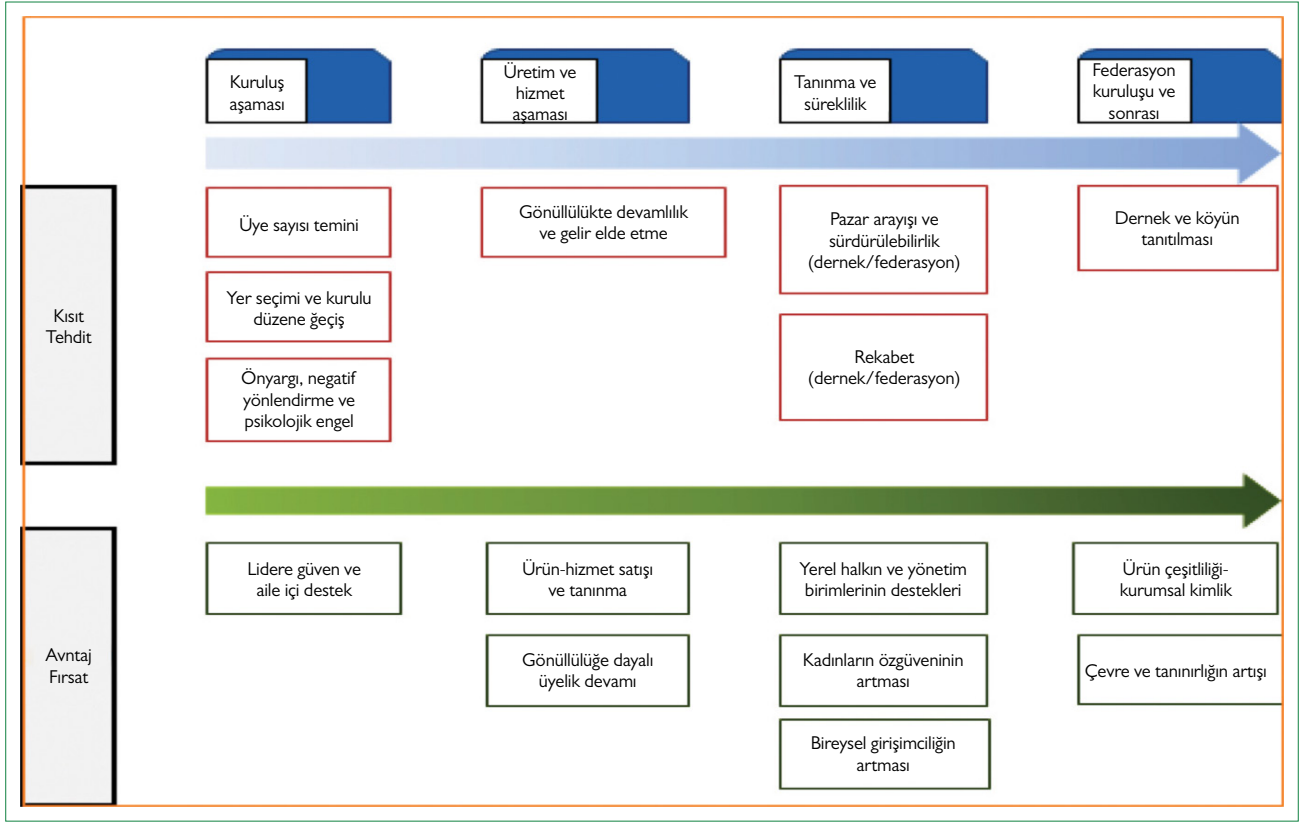
Tüm bu hedeflerin yanında dernek faaliyetlerinin devamlılığının sağlanmasına ve gençler tarafından benimsenmesine yönelik talepler de dile getirilmiştir. K.K. 3 ve K.K. 21 uzun vadede halkın birlikte hareket etmesi ve gençlerin bu işi sahiplenmesinin önemine vurgu yaparken, K.K. 19’un ifade ettiği gibi zeytin yağı ve benzeri üretimlerde profesyonelleşerek markalaşmayı hedefleyen köy dernekleri de mevcuttur.

6. Değerlendirme

Çalışma kapsamında derinlemesine mülakat yapılan 21 dernekten elde edilen veriler, içerikleri yönüyle başlıklara ayrılmış ve öne çıkan bu başlıklar aşağıda sunulmuştur. Bu aşamada derneklerle ilgili veriler ortak zeminde derlenerek, çalışmanın kapsamına yönelik oluşturulan anahtar kelime ağıyla tanımlı hale getirilmiştir.

Şekil 2’de, derneğin kuruluşundan federasyon oluşumuna kadar geçen sürede gerek dernek üyeleri gerekse yereldeki etkileşim adına ortaya çıkan olumlu ve olumsuz girdiler şematize edilmektedir. Başlangıç aşamasında yerelin negatif yaklaşımı, dernek yerinin belirlenmesinde yaşanan sorunlar, işleyişe dair güvensizlik, tanınıp kabul görene kadar geçen sürenin belirsizliği gibi kısıtlar şemada üst satırda belirtilen kelime öbekleriyle ifade edilmiştir. Aynı süreçte üyeler için avantaj olan, gönüllülük esasına göre hareket etme, yerel yönetimlerce destek görme, ürün satışında arz-talep dengesi ve dernek faaliyetleri aracılığıyla özgüven kazanımı ve buna bağlı bireysel girişimciliklerin artması sürecin olumlu taraflarını yansıtmakta ve görüselin alt kısmındaki satırında yer almaktadır.

Dernek kuruluş sürecinin başlangıcında yaşanan sorunların, derneklerin amaç ve faaliyetlerinin hayata geçmesi ve tanınmalarıyla birlikte giderek azaldığı ancak yok olmadığı görülmektedir. Derneklerin elde ettikleri başarılar, yerel halk tarafından zamanla kabul görse de sahiplenme olgusunun tüm köyler için geçerli olduğunu söylemek zordur.

Şekil 2. Dernek kuruluş sürecinde yaşanan kısıtlar ve fırsatlar.

Dernekleşme sürecinin yanında mülakat sonuçları detaylı olarak analiz edildiğinde ise; kısıtlar, kadınlar üzerindeki etki ve geleceğe dair hedefler olmak üzere üç temada incelenebilir. Görüşmeler için belirlenen bu üç temel başlık altında içerik analizi yapıldı ve dernekler tarafından ortak olarak dile getirilen maddeler kelime grubu oluşturularak sıklık derecesine göre şemalaştırılmıştır. Şekil 3'te yer alan dernekleşme sürecinde kadınların maruz kaldığı maddi-manevi kısıtlar arasında cinsiyetçi yaklaşım ve kadınlara yönelik önyargılar en çok dile getirilen problemlerin başında gelmektedir. Sonrasında bununla bağlantılı olarak yerel halkın kadın örgütlenmelerinin başarısına dair olumsuz inancı, süreç içerisinde psikolojik olarak uygulanan yıldırma politikası veya negatif yönlendirme de sıklıkla rastlanılan bir diğer kısıtlığa işaret etmektedir. Kadın derneklerine yönelik gösterilen yok sayma politikası da çevresel etkilerin arasında yer almaktadır. Bunun yanında süreç içinde baş gösteren dernek içi sorunlar ve üyeler arası rekabette olumsuz iç dinamiklere örnek olarak gösterilebilmektedir.

Araştırma bulgularında öne çıkan dernek kurma ve yürütme sürecinde yaşanan sorunlar ve kısıtlar literatürde ifade edilen kadın girişimcilerin yaşadığı sorunlarla paralellik göstermektedir. Çelik ve Özdevicioğlu (2001)'nin çalışmalarında değiştiği güvensizlik, geleneksel baskılar ve başarısızlık beklentisi ile Tan (2006)'in çalışmasında öne çıkan kadınlar hakkındaki inançlar/

değerler ve rakip engellemeleri olguları Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu örneği içinde ortak çıktılardır. Bu başlık altında değerlendirildiğinde mevcut çalışma literatürü destekler niteliktedir.

Dernek kurulma aşamasından sonra başarıyla tamamlanan faaliyetler ve derneğin bilinirliğiyle birlikte artan talep ve büyüyen çevrenin etkisi, kadınlarda birçok olumlu değişime sebep olmuş ve bu etki Şekil 4'te görselleştirilmiştir. Mülakatların içerik analizine göre derneğin kadınlar üzerindeki en büyük etkisinin ne olduğuna dair "özgüven kazanımı" ifadesi en çok dile getirilen etki olmuştur. Sonrasında benzer şekilde dernek aracılığıyla sosyal çevre edinme ve sosyalleşme de ikinci olarak en çok belirtilen özellikler arasında yer almaktadır. Dernek faaliyetlerinin devamlılığıyla birlikte kadınlarda artan özgüven, girişimciliklerini de tetiklemiş ve bireysel farkındalıklarını artırmıştır. Aynı zamanda zorluklara karşı birlikte mücadele etmenin verdiği dayanışma ruhu ve birlik olma duygusu da dernekleşme sürecinin olumlu etkileri arasında yer almaktadır. Bu faaliyetler sayesinde kadınların özgürleştiğini dile getiren derneklerde mevcuttur.

Dernek kurma sürecinden sonra kadınlarda meydana gelen olumlu değişimler ve kazanımlar, faaliyetlerin devamlılığı ve sürecin bir parçası olma isteği açısından birer motivasyon kaynağına dönüşmüştür. Bu kazanımlar literatürde Scheinberg ve MacMillan (1988) ve Littunen (2000)'in değiştiği kadın giri-

Şekil 3. Dernek kuruluş sürecinde öne çıkan kısıtlar (*: Mülakat yapılan 21 dernek içerisinde ilgili ifadeyi kullanan dernek sayısı).

Şekil 4. Derneğin köy kadınına etkisinde öne çıkan etmenler (*: Mülakat yapılan 21 dernek içerisinde ilgili ifadeyi kullanan dernek sayısı).

Şekil 5. Derneklerin geleceğe yönelik hedef ve beklentilerinde öne çıkan başlıklar (*: Mülakat yapılan 21 dernek içerisinde ilgili ifadeyi kullanan dernek sayısı).

şimciliğinin temelinde yatan motivasyonlarla benzer nitelikler göstermektedir. Gelir elde etme, kabul görme, bağımsız olma, kendini geliştirme, toplumu geliştirme (Scheinberg ve MacMillan, 1988) talebi ile maddi-manevi kazanımlar, kendi geleceğini şekillendirme ve iş fırsatlarını değerlendirme (Littunen, 2000) isteği bu çalışma içinde ortak motivasyon araçlarıdır. Ancak Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu örneğinde ortaya çıkan en temel farklılık literatürde girişim motivasyonu olarak öne çıkan değerlerin, köy kadınlarında girişim sonrası

edinilen başarılarla kazanılmış olmasıdır. Bu bakış açısıyla, çalışma ile literatürün kesiştiği nokta kadınların ekonomik gelir elde etme amacıyla bu sürece girmeleridir. Ancak sonrasında, elde edilen kazanımların kendisi ağırlıklı olarak ilkököl mezunu ve ev hanımı olan köy kadınlarında girişimciliği tetikleyen temel motivasyonlar hâline gelmiştir.

Son başlık olarak Şekil 5'te yer alan derneklerin hedef ve beklentileri arasında kendi köylerine maddi manevi katkı sağla-

manın yanında öne çıkan özelliklerden ilki daha çok insana ulaşabilmek, gerek ekonomik gerekse sosyal olarak daha fazla insanla etkileşim içinde olabilmektir. Bu durum dolaylı olarak tanınırlığı ve ardından toplum tarafından kabul görmeyi beraberinde getirmektedir. Ekonomik olarak yeni girişimlerde bulunmak, yöresel ürün satışı ve sıcak ürün servisi yapılabilecek kahvaltılık mekânları ve işletmeler açmakta köy derneklerinin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Sürdürülebilirliğin sağlanması noktasında yeni ürün ve pazar arayışlarını canlı tutmak ve bunun yanında dernek oluşumlarını ve faaliyet zincirlerini bir sonraki nesle devredebilmek ve böylece devamlılığı sağlamakta uzun vadede dernekler için önem arz etmektedir.

Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu bünyesinde görüşme yapılan 21 dernek içinde geleneksel ve yöresel farklılıkların var olmasının yanında toplumsal kimliklerden kaynaklı yaşanan sıkıntılar ve maddi manevi eşiklerin benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Kadınlar tarafından hayata geçirilen örgütlenme faaliyetlerine ilişkin çevrenin verdiği tepki ve devamlılık karşısında gösterilen kabullenmeyle birlikte, başarının kadınlarda yarattığı kişisel değişim birbirleri arasındaki fiziksel mesafeye rağmen bu köylerin hemen hepsi için ortak sayılabilmektedir.

Literatürü destekler nitelikte alan araştırması da göstermektedir ki, kadınların kalkınma sürecine dâhil olma serüveni ekonomik kaygılarla başlamış olsa bile süreç içerisinde gösterilen ayakta kalma mücadelesi ve devamında kazanılan başarılar, kadının özgüvenini tazelemekte ve bu güven duygusu girişimciliğini ve dolaylı olarak cesaretini artırmaktadır. Mevcut oluşum, çevrenin kadın örgütlenmelerine olan bakış açısını değiştirmekte, yöre kadını için bir süre sonra gerek dernek içinde örgütlenmenin bir parçası olarak gerekse dernek bünyesine dâhil olmadan benzer faaliyetleri bireysel yürüterek ekonomik kazanç sağlamlarının önünü açmaktadır. Böylece kadın dernekleri yerel halk için bir örnek oluşturmakta ve yol gösterici olabilmektedir.

Mevcut derneklerin en az üç yıldır faaliyette oldukları düşünüldüğünde, derneğin kâr elde edebilecek hâle dönüşmesi ve bir topluluk olarak kabul görmesi zaman almaktadır. Kırsalda kadın örgütlenmelerinden beklenen bireysel ve toplumsal faydanın ortaya çıkabilmesi için örgütsel oluşumlara zaman tanınmasının, devamlılığın sağlanabilmesi noktasında halk ve yönetimlerce desteklenmeleri gerektiğinin altını çizmek mümkündür.

7. Sonuç ve Öneriler

Kalkınma olgusunun, yalnız ekonomik boyutuyla değil sosyal ve toplumsal yönüyle birlikte ele alınarak kurgulanması, pek çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye için de büyük önem taşımaktadır. Bu aşamada kalkınma sürecinde göz ardı edilemeyecek en önemli aktörlerden biri olan kadın emeğinin görü-

nür kılınması da temel argümanlardan birini oluşturmaktadır. Kentsel alanda olduğu kadar kırsal alanda da başlıca rollerden birini üstlenen kadının sürece dâhil olması aşamasında kadın örgütleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda dernekleşme süreci ve ilgili faaliyetler en temel örgütlenme biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Çalışma kapsamında Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu incelenerek, federasyona üye 21 dernekle yapılan derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Derneklerin oluşum sürecinde karşılaşılan kısıtlar, dernek faaliyetlerinin kadınlar üzerinde yarattığı etki ve geleceğe dair beklentileri çalışmanın öne çıkan başlıklarını oluşturmuştur.

Bursa Üreten Kadın Dernekleri Federasyonu çatısı altında yer alan köy kadın derneklerinin ekonomik, kırsal ve toplumsal kalkınmaya olan etkileri bağlamında;

- Kadınlarda özgüven kazanma, farkındalık, sosyalleşme, bağımsız karar alabilme, kişisel gelişim ve bireysel girişimcilikte bulunabilme gibi pek çok potansiyel ve motivasyon kaynağının hayata geçirilmesi,
- Topluluğu oluşturan kişiler arasındaki iş birliği, dayanışma, güven ile dernekler arasındaki yardımlaşma ve imece usulü gibi değerlere sahip olunması,
- Yerelin öz değerlerinin tanıtımı, üretimi ve gelecek nesillere aktarımı gibi temel özelliklerin öne çıktığını söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, dernek kuruluş sürecinde ağırlıklı olarak yerli halkın kadın örgütlenmesine ve oluşumlarına karşı gösterdiği ön yargı ve cinsiyetçi tutum dernek üyelerini zorlayan temel kısıtları oluşturmaktadır. Yerel halk tarafından yok sayılmak, kabul görmemek, psikolojik baskıya maruz kalmak ve fiziksel zorluklarla karşılaşmak gibi pek çok açıdan ele alınabilecek kısıtlar, kırsalda kadın örgütlenmeleri için ortak özellik göstermektedir.

Diğer taraftan, dernekleşme sürecinin uzun vadede kadınların özgüven kazanma, sosyalleşme, bağımsız karar alabilme, hedef oluşturabilme, plan yapabilme, kişisel gelişim ve bireysel girişimcilikte bulunabilme gibi pek çok potansiyelini hayata geçirebilmesi noktasında öncülük etmesi sebebiyle derneklerin kadınlar üzerindeki olumlu etkisine örnek gösterilebilmektedir. Ekonomik kazanımlardan çok ağırlıklı olarak kişisel kazanımlara dikkat çekilmesi dernekleşme sürecinin kadınlar üzerindeki önemine de işaret etmektedir.

Çalışmanın literatüre katkısı noktasında görülmüştür ki, pek çok araştırmada söz edildiği şekliyle kadınlarda girişimcilik motivasyonu olarak sayılan ekonomik kazanç elde etme, kabul görme, bağımsız olma, kendini geliştirme, toplumu geliştirme ve kendi geleceğine karar verme gibi değerler içerisinde ekonomik kazanç elde etme talebi köy kadınları için bir başlangıç

motivasyonudur. Bahsi geçen diğer değerler girişimde bulunduktan sonra ortaya çıkmakta ve yeni girişimler için motivasyon kaynağı haline gelmektedir. Bu yönüyle köy derneklerinde yer alan kadınların sınırlı bir motivasyon kaynağını itici güç olarak kullanıp, sürece başladıktan sonra gösterdikleri başarılarla birlikte daha büyük kazanımlar elde etmeleri köylü veya kentli tüm kadınlar için oluşturdukları örneğin değerini ortaya koymaktadır.

Yalnız ekonomik getirisine odaklanmadan, kalkınmanın sosyal ve toplumsal hedeflerinin de nasıl hayata geçirileceği ve kadınların bu sürecin neresinde- ne şekilde rol alacağı gözetilmesi gereken temel bileşenler arasındadır. Kalkınmanın tüm boyutlarıyla hedeflenen başarıya ulaşabilmesi noktasında yaş, cinsiyet, eğitim ayırt etmeksizin ülke potansiyellerinin en iyi şekilde kullanılması ve bu kapsamda kadın varlığının ve emeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu çalışmada vurgulandığı gibi bütüncül bir kalkınma anlayışı kadın emeğini sürece dâhil etmekle mümkündür ve bu sürecin ilk adımı kadının hayatın içinde var olabilmesini mümkün kılmaktan geçmektedir. Bu varoluşun somut göstergesi, gerek kentsel gerekse kırsal alanda kadının mevcut potansiyellerini en iyi şekilde kullanmasına ve kendini var edebilmesine imkân tanıyacak ortamlar yaratmak, kendi ayakları üstünde durmasını sağlayarak bu sürece destek olmaktır.

Özellikle kırsal kalkınmaya yönelik atılacak adımlarda köy kadın derneklerinin elde ettiği yerel başarılar ve girişimcilik dikkate alındığında, kadının bilinçli bir temel aktör haline gelerek sürdürülebilir gelişmeye öncülük etmesi büyük önem taşımaktadır. Bu temeller üzerine inşa edilen örgütlenme modelleri kadını sürece hazırlayacak, potansiyellerinin ortaya çıkmasına imkân sağlayacaktır. Sürece dâhil olmanın kendiliğinden devam edebilmesini sağlayarak tüm bölgelerde aktif bir kadın emeği örgütlenmesini oluşturabilecektir. Ekonomik ve fiziksel desteklerin yanında bilinçlendirmeye yönelik atılacak her adım, uzun vadede istenilen faydayı getirecek ve ekonomik kalkınmanın yanında toplumsal kalkınmanın sağlanmasına da öncülük edebilecek kadın emeği, doğru örgütlenme biçimleriyle hak ettiği değeri alarak yerel ulusal her ölçekte görünür olabilecektir.

Ek 1. Köy kadın dernekleri kaynak kişiler

Üye-kaynak kişi		Köy dernekleri				Görev	Medeni durum	Yaş	Eğitim durumu	Görüşme yılı
K. K. 1	Gülşah Çelen	Aksu Köyü Kadınları Dayanışma Derneği			Başkan yardımcısı	-	30	Lise	2018	
K. K. 2	Fatma Sevinç	Atlas Köyü Kadın Derneği			Başkan	Eveli	47	İlkokul	2019	
K. K. 3	Şerife Uludağ	Cumalıkızık Köyü Kadınları Eğitim, Dayanışma ve Kalkındırma Derneği			Başkan	Eveli	58	İlkokul	2018	
K. K. 4	Aylin Yıldız	Dağkadı Köyü Kadınları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	30	Lise	2019	
K. K. 5	Nagihan Atuş	Dağyenice Köyü Kadınları Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	-	İlkokul	2019	
K. K. 6	Hatice Şahan	Doğancı Köyü Kadınları Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	40	İlkokul	2018	
K. K. 7	Mine Taşar	Eskikaraağaç Köyü Kadınları Köy Koruma ve Kalkındırma Derneği			Başkan yardımcısı	Bekâr	43	Üniversite	2019	
K. K. 8	Hacer Özyürek	Bursa Esnaf Kadınlar Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	59	Lise	2019	
K. K. 9	Nurten Üner	Gölyazı Balıkcı Kadınlar Yardımlaşma Derneği			Başkan	Eveli	51	Yüksekokul	2019	
K. K. 10	Seher Çavuşoğlu	Görükte Kadın Dayanışma Kalkınma ve Kültür Derneği			Başkan	Eveli	59	Üniversite	2018	
K. K. 11	Nilgün Baysan	Güzelyalı Kadın Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	52	Yüksekokul	2019	
K. K. 12	Fatma Güler Samgarlı	Hüdavendigar Kadın Dayanışma Derneği			Başkan	Bekâr	61	Lise	2018	
K. K. 13	Hüsniye Akçi	Kayapa Kadınlar Yardımlaşma Kalkındırma ve Kültür Derneği			Başkan	Eveli	55	İlkokul	2019	
K. K. 14	Arife Korkmaz	Kumyaka Kadın Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	63	İlkokul	2018	
K. K. 15	Nagihan Dülger	Mısı Köyü Kadınları Kültür ve Yardımlaşma Derneği			Başkan	Eveli	56	İlkokul	2019	
K. K. 16	Esra Özcan	Örnekköy Kadın Dayanışma Derneği			Başkan	Bekâr	32	Lise	2019	
K. K. 17	Nuran Nalbant Dursun	Paşapınar Kadınları Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	51	Lise	2019	
K. K. 18	Sermin Cakalloğlu	Saitabat Köyü Kadınları Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	-	İlkokul	2018	
K. K. 19	Tülin Ayan	Tirilye Köy Kadın Dayanışma Derneği			Başkan yardımcısı	Eveli	48	Lise	2018	
K. K. 20	Melek Dikme	Ürünlü Kadın Dayanışma Derneği			Başkan	Eveli	42	İlkokul	2019	
K. K. 21	Pervin Turunç	Yolçatı Üreten Kadın Derneği			Başkan	Eveli	50	İlkokul	2018	

KAYNAKLAR

- Asan, A., Can, M., Fazlıoğlu A. (2012). Kırsal Alanda Yoksulluđun Gerçek Yüzü: Kadınlar. TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.
- Boserup, E. (1970). *Woman's Role in Economic Development*. Second Edition. New York: St. Martin Press.
- Çelik, C., Özdevecioğlu, M. (2001). Kadın Girişimcilerin Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Nevşehir İlinde Bir Araştırma. 1. Orta Anadolu Kongresi (Nevşehir): 487-498.
- Demiray, E. (2006). Kadın Hareketi ve Örgütlenme. G. Y. Ođuz (ed), *Toplumsal Yaşamda Kadın*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 189-217.
- Duguid, F., Durutaş, G. ve Wodzicki, M. (2015). Türkiye'de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası/ Dünya Bankası Raporu. <http://documents.worldbank.org/curated/en/931051485321696406/text/112242-WP-TURKISH-PUBLIC-Rapor-TR.txt> (Erişim:09/06/2019)
- Geray, U. (1991). *Ekonomi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları. 3633 (408).
- İnan, H., Gülçubuk, B., Ertuđrul, C., Kantürer, E., Baran, E.A., ve Dilmen, Ö. (1999). Türkiye'de Tarımda Kırsal Kesim Örgütlenmesi. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/00c563bfd2c48c1_ek.pdf?tipi=14&sube= (Erişim:04/06/2019)
- Kaplan, L. (1988). Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960). AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Kapu, H. (2004). Anadolu Girişimcilerinin Girişimcilik Deđerleri. 12. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı (Bursa).
- Kayıkçı, S. (2005). Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar. *Türk İdare Dergisi*. 448. 69-100.
- Keskin, S. (2014). Türkiye'de Kadın Girişimcilerin Durumu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 9 (1). 71-94.
- Kulak, E. (2011). Tarımsal Üretim Süreçlerindeki Değişimin Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Etkileri. TC. Başbakanlık- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- Littunen, H. (2000). Entrepreneurship and the Characteristics of the Entrepreneurial Personality. *International Journal of Entrepreneurial Behavior Research*. 6/6: 295-299.
- Oakley, P., Gerforth, C. (1985). *Guide To Extension Training*. Fao Training Series. No:11, FAO. Rome.
- OECD, (2001). *The Well-Being of Nations-The Role of Human and Social Capital*. OECD. Paris.
- Sanlı, L. (2005). *Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Savaş, F.V. (1979). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları. 315 (547).
- Scheinberg, S., Macmillan, I.C. (1988). An 11 Country Study of Motivations to Start A Business. *Frontiers of Entrepreneurship Research*. 8. 669-687.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Soysal, A. (2010). Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Ankara üniversitesi SBF Dergisi*. 65 (1). 83-114.
- Tambunan, T. (2008). *Women Entrepreneurship Development in Asian Developing Economies*. Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İkinci Uluslararası Ekonomi Kongresi Kitabı. Bışkek. Ekim 9-11.
- Tan, F.Z.S. (2006). *Tarihi Akış İçinde Kastamonu Kadın Girişimciliği*. 14. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı (Erzurum).
- Terkan, B. (2010). Kadın Örgütlerinin İnterneti Alternatif Medya Olarak Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk İletişim*. 6(3). 34-55.
- TKB, (2004). *Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyon Raporu*. II. Tarım Şurası, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı. Ankara.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emegi*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Tolunay, A., Korkmaz, M. (2003). *Kalkınma, Kırsal Kalkınma ve Katılımcılık*. II. Ulusal Ormancılık Kongresi- 19-20 Mart 2003. Ankara. 194-204.
- Tolunay, A., Akyol, A. (2006). *Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar*. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi. A(2). 116-127.
- Tunçsiper, B., Karaköy, Ç., Kafa, N. (2008). *Kadın Girişimciliği*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. İkinci Uluslararası Ekonomi Kongresi Kitabı. Bışkek. Ekim 9-11.
- Yenigül, S. B. (2016). Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikalarına Etkisi. *Planlama Dergisi*. 27(1). 16-25
- Yumuş, A. (2011). *Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Boyutları*. Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Ankara.